

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ, НАЦІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ ВІДНОВЛЕННЯ

Семенюк-Прибатьє А. В.

ВСТУП

Збройна агресія російської федерації проти України стала безпрецедентним викликом для системи захисту прав дитини. За даними Офісу Генерального прокурора України, тисячі дітей постраждали від воєнних дій: сотні загинули, тисячі отримали поранення, значна кількість зазнала депортації та примусового переміщення на територію держави-агресора або тимчасово окупованих територій¹. Міжнародні організації, зокрема UNICEF, регулярно фіксують погіршення гуманітарної ситуації, особливо у сфері забезпечення дітей правом на життя, здоров'я, освіту та сімейне виховання².

Проблема захисту прав дітей у контексті міжнародного збройного конфлікту має комплексний характер, оскільки охоплює як міжнародно-правові, так і національні механізми. Основоположним документом у сфері гарантій прав дитини є Конвенція про права дитини 1989 року³, яка закріплює універсальні стандарти охорони життя, здоров'я та розвитку дитини. У ситуації війни особливу актуальність набувають норми міжнародного гуманітарного права, закріплені в Женевських конвенціях 1949 року⁴ та Додаткових протоколах 1977 року⁵. Вони встановлюють спеціальний режим захисту цивільних осіб, серед яких діти визнаються найбільш уразливою категорією.

Особливе значення має діяльність міжнародних кримінальних інституцій. Римський статут Міжнародного кримінального суду кваліфікує насильницьке переміщення та депортацію дітей як воєнний

¹ Офіс Генерального прокурора України. Статистика воєнних злочинів проти дітей. 2024. URL: <https://gp.gov.ua>.

² United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). Ukraine Humanitarian Situation Report. 2023. URL: <https://www.unicef.org>

³ Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. Ратифікована Постановою Верховної Ради Української РСР від 27.02.1991 р. № 789-XII.

⁴ Geneva Conventions of 12 August 1949. International Committee of the Red Cross. URL: <https://ihl-databases.icrc.org>

⁵ Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Geneva Convention), 12 August 1949.

злочин⁶. У 2023 році МКС видав ордери на арешт вищих посадових осіб рф за факти незаконної депортації українських дітей⁷.

Ключовими залишаються й механізми моніторингу з боку міжнародних організацій. Звіти Управління Верховного комісара ООН з прав людини та Ради ООН з прав людини підтверджують численні факти порушень прав дітей, включаючи сексуальне насильство⁸, обмеження доступу до освіти та медичної допомоги⁹. Європейський суд з прав людини також розглядає справи, у яких порушується питання відповідальності рф за системні порушення прав дітей на окупованих територіях¹⁰.

Україна, попри складні умови воєнного стану, зобов'язана забезпечувати виконання своїх національних та міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав дитини. Закон України «Про охорону дитинства»¹¹, Кримінальний процесуальний кодекс України¹² та Закон «Про правовий режим воєнного стану»¹³ містять норми, спрямовані на гарантування прав неповнолітніх. Водночас практика свідчить про низку проблем: від недостатньої реалізації механізмів судового захисту¹⁴ до обмежених можливостей доступу до правосуддя в умовах воєнних дій¹⁵.

Метою розділу є комплексний аналіз міжнародно-правових механізмів захисту прав дітей в умовах збройної агресії рф проти України, виявлення основних національних викликів та вироблення стратегій відновлення і гарантування прав дитини в післявоєнний період.

⁶ Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р.

⁷ International Criminal Court (ICC). Situation in Ukraine: ICC Judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. 17 March 2023. URL: <https://www.icc-cpi.int>

⁸ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Report on Conflict-Related Sexual Violence in Ukraine. 2023. URL: <https://www.ohchr.org>

⁹ United Nations Human Rights Council. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. 2024. URL: <https://www.ohchr.org>

¹⁰ Council of Europe. European Court of Human Rights. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia. Judgment of 25 January 2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>

¹¹ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

¹² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. / Верховна Рада України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

¹³ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. / Верховна Рада України. 2015. № 28. Ст. 250.

¹⁴ Верховний Суд України. Аналіз судової практики у справах про злочини проти дітей. Київ, 2023. 72 с.

¹⁵ Верховний Суд. Постанова від 05.06.2023 у справі № 761/421/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>

1. Міжнародно-правові механізми захисту прав дитини

Правовий статус дитини у міжнародному збройному конфлікті визначається комплексом норм міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного права прав людини. Ці дві галузі утворюють взаємодоповнюючу систему захисту, яка забезпечує мінімальні стандарти поведінки з дітьми у воєнних умовах.

Міжнародне гуманітарне право розглядає дітей як особливо вразливу категорію цивільного населення, яка потребує підвищеного рівня захисту. Згідно з Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни 1949 року та Додатковими протоколами 1977 року¹⁶, держави-учасниці зобов'язані гарантувати дітям особливе піклування і допомогу. Це включає захист від насильства, катувань, примусового переміщення, незаконної депортації, а також заборону вербування дітей до збройних сил.

Конвенція про права дитини 1989 року¹⁷, ратифікована більшістю держав світу, деталізує загальні стандарти захисту. Вона встановлює обов'язок держав убезпечувати дітей від катувань, жорстокого поводження, експлуатації, а також гарантує право на освіту, медичну допомогу, культурну та національну ідентичність. У контексті збройної агресії РФ проти України ці положення мають особливе значення з огляду на факти масової депортації українських дітей, спроби нав'язування іншого громадянства та зміну освітніх програм на окупованих територіях.

Міжнародне кримінальне право також передбачає механізми відповідальності за воєнні злочини проти дітей. Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС)¹⁸ відносить до воєнних злочинів депортацію та насильницьке переміщення населення, включно з дітьми. У березні 2023 року МКС уперше в історії видав ордери на арешт чинного глави держави – президента РФ, а також уповноваженої з прав дитини при президентові РФ за незаконне переміщення українських дітей¹⁹. Це створило важливий прецедент посилення індивідуальної міжнародної кримінальної відповідальності за злочини проти дітей.

¹⁶ European Court of Human Rights. Case of Lawless v. Ireland (No. 3), Judgment of 1 July 1961. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>

¹⁷ Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. Ратифікована Постановою Верховної Ради Української РСР від 27.02.1991 р. № 789-ХІІ.

¹⁸ Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р.

¹⁹ International Criminal Court (ICC). Situation in Ukraine: ICC Judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. 17 March 2023. URL: <https://www.icc-cpi.int>

Спеціалізовані органи ООН, зокрема Управління Верховного комісара ООН з прав людини (OHCHR)²⁰ та Дитячий фонд ООН (UNICEF)²¹, здійснюють моніторинг ситуації та публікують доповіді щодо масових порушень прав дитини під час війни. Вони документують факти вбивств, поранень, сексуального насильства, вербування дітей у збройні формування та обмеження доступу до гуманітарної допомоги. Рада ООН з прав людини регулярно ухвалює резолюції, що засуджують злочини РФ проти дітей в Україні та закликають до забезпечення невідкладного захисту їхніх прав²².

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) також відіграє ключову роль у формуванні практики міжнародного захисту прав дитини. У міждержавних справах «Україна та Нідерланди проти Росії»²³ Суд розглядає питання масових порушень прав дітей, включно з їх незаконним вивезенням та відмовою в доступі до освіти. Хоча РФ формально вийшла з-під юрисдикції ЄСПЛ, Суд продовжує розглядати справи щодо подій, які відбулися до моменту денонсації Конвенції.

Окремим напрямом захисту є діяльність Ради Європи та спеціальних моніторингових місій, які фіксують факти порушень і передають їх до компетентних міжнародних органів. Важливу роль відіграють також міжнародні неурядові організації, зокрема Human Rights Watch, Amnesty International та Save the Children, що оприлюднюють докази воєнних злочинів проти дітей і сприяють приверненню уваги світової спільноти до цих питань.

Таким чином, міжнародно-правові механізми захисту дітей у збройних конфліктах охоплюють комплекс норм гуманітарного та правозахисного характеру, механізми моніторингу, а також міжнародну кримінальну відповідальність. Однак їх ефективність значною мірою залежить від політичної волі держав, ступеня співпраці з міжнародними інституціями та здатності цих органів забезпечувати виконання своїх рішень. У випадку України міжнародно-правовий механізм захисту дітей став не лише юридичним інструментом, а й вагомим чинником міжнародного тиску на державу-агресора.

²⁰ United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). Ukraine Humanitarian Situation Report. 2023. URL: <https://www.unicef.org>

²¹ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Report on Conflict-Related Sexual Violence in Ukraine. 2023. URL: <https://www.ohchr.org>

²² United Nations Human Rights Council. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. 2024. URL: <https://www.ohchr.org>

²³ Council of Europe. European Court of Human Rights. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia. Judgment of 25 January 2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>

2. Національні виклики у сфері захисту прав дитини в умовах війни

Збройна агресія російської федерації проти України створила безпрецедентні виклики для національної системи захисту прав дитини. Якщо до 2014 року ключовими проблемами залишалися соціальне сирітство, насильство в сім'ї та обмежений доступ до якісної освіти, то після початку повномасштабних воєнних дій ситуація набрала набагато складнішого характеру. Нові обставини вимагали перегляду державної політики та формування дієвої правозастосовної практики²⁴, спрямованої на гарантування основних прав дитини навіть у надзвичайних умовах²⁵.

Одним із найбільш драматичних злочинів, які фіксуються національними та міжнародними інституціями, є примусова депортація та незаконне переміщення дітей з тимчасово окупованих територій. За офіційними даними Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, станом на вересень 2025 року задокументовано понад 19 тисяч випадків таких злочинів, хоча реальна кількість може бути значно більшою через брак доступу до окупованих регіонів²⁶. Депортація спричиняє розрив сімейних зв'язків, втрату культурної та національної ідентичності, примусове нав'язування російського громадянства та асиміляцію, що кваліфікується як елемент культурного геноциду. Українське кримінальне законодавство передбачає відповідальність за подібні дії (ст. 438 Кримінального кодексу України – порушення законів та звичаїв війни)²⁷, однак реальне переслідування винних ускладнюється відсутністю юрисдикційного доступу до територій, де відбуваються такі злочини.

Не менш гострою є проблема руйнування цивільної інфраструктури, зокрема освітньої та медичної. За даними Міністерства освіти і науки України, понад 3 500 закладів освіти було пошкоджено або повністю зруйновано²⁸, що позбавило сотні тисяч дітей можливості навчатися у безпечних і належних умовах. Перехід до дистанційної форми освіти лише частково вирішує проблему, адже значна кількість дітей не має доступу до якісного інтернету чи технічних засобів для навчання.

²⁴ Save the Children International. The Impact of Armed Conflict on Children in Ukraine. Report, 2023. URL: <https://www.savethechildren.net>

²⁵ Human Rights Watch. Ukraine: Russia's War Crimes Against Children. 2023. URL: <https://www.hrw.org>

²⁶ Save the Children International. The Impact of Armed Conflict on Children in Ukraine. Report, 2023. URL: <https://www.savethechildren.net>

²⁷ Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

²⁸ Human Rights Watch. Ukraine: Russia's War Crimes Against Children. 2023. URL: <https://www.hrw.org>

Подібна ситуація простежується й у сфері охорони здоров'я: обстріли дитячих лікарень, пологових будинків та медичних центрів створюють пряму загрозу життю та здоров'ю дітей, що суперечить нормам міжнародного гуманітарного права, зокрема статті 18 IV Женевської конвенції 1949 року²⁹.

Війна призвела й до значних психологічних травм серед дітей. Багато з них пережили окупацію, депортацію, втрату батьків чи близьких. За оцінками UNICEF, близько 80% українських дітей мають ознаки посттравматичного стресового розладу³⁰. Національна система охорони здоров'я, попри наявні зусилля, не спроможна забезпечити комплексну психосоціальну допомогу у масштабах, необхідних для подолання наслідків війни. Значну частину програм реабілітації реалізують міжнародні організації, зокрема UNICEF, Save the Children та International Medical Corps³¹.

Серйозні виклики спостерігаються і в системі правосуддя. Частина судів була зруйнована або переміщена з тимчасово окупованих територій, що значно ускладнило доступ дітей до правосуддя. Йдеться не лише про кримінальні провадження, але й про справи щодо усиновлення, встановлення опіки чи позбавлення батьківських прав. Верховний Суд неодноразово наголошував на необхідності пріоритетного розгляду справ, пов'язаних із захистом прав дитини³², однак через надмірне навантаження на суддів та кадровий дефіцит ці принципи реалізуються неповною мірою.

Особливу роль у системі захисту прав дитини відіграють національні інституції, зокрема Офіс Уповноваженого Президента України з прав дитини та Дитячий омбудсман при Верховній Раді. Попри активність у сфері моніторингу й публічного реагування, їхні повноваження здебільшого мають консультативний характер. Для підвищення ефективності діяльності цих органів необхідно надати їм ширші контрольні та наглядові повноваження, що дозволить забезпечити не лише констатацію фактів порушень, але й вплив на державну політику у сфері захисту прав дітей³³.

²⁹ Харитонова О. І., Тітова Н. В. Права дитини у кризових умовах: воєнний досвід України. Вісник Національного університету «Одеська юридична академія». 2023. Вип. 32. С. 101–112.

³⁰ United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). Ukraine Humanitarian Situation Report. 2023. URL: <https://www.unicef.org>

³¹ Human Rights Watch. Ukraine: Russia's War Crimes Against Children. 2023. URL: <https://www.hrw.org>

³² Верховний Суд. Постанова від 05.06.2023 у справі № 761/421/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>

³³ Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Модель «Омбудсман+». URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/voyennij-stan/prava-ditini>

Отже, війна в Україні оголила комплекс системних проблем, які загрожують безпеці, здоров'ю, психосоціальному розвитку та майбутньому українських дітей. Подолання цих викликів вимагає не лише адаптації національного законодавства до нових реалій, але й системного залучення міжнародних організацій, створення стійкої інфраструктури захисту та відновлення, а також політичної волі для формування довгострокової стратегії відновлення прав дитини.

3. Стратегії відновлення та перспективи вдосконалення законодавства

Після завершення активної фази збройної агресії РФ перед Україною постає завдання всебічного відновлення порушених прав дитини. Це вимагає комплексного підходу, який поєднує гуманітарну допомогу, соціальні програми, відновлення інфраструктури та модернізацію національної правової системи у сфері захисту дітей³⁴. Ключовим напрямом є повноцінна імплементація міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини. Україна є стороною Конвенції ООН про права дитини 1989 року, її факультативних протоколів³⁵ та Стамбульської конвенції³⁶. Виконання цих положень має бути комплексним і включати механізми моніторингу випадків порушень прав дітей у зоні конфлікту, а також активну співпрацю з Міжнародним кримінальним судом³⁷.

Сучасний Кримінальний кодекс України потребує вдосконалення для більш ефективного захисту дітей у воєнний час. Існуючі норми, такі як ст. 149 «Торгівля людьми», ст. 150 «Експлуатація дітей», ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни»³⁸, не завжди дозволяють повноцінно кваліфікувати злочини депортації або примусової асиміляції дітей. Доцільним є внесення змін для створення окремих складів злочинів проти дітей у контексті війни, посилення відповідальності за депортацію та незаконне усиновлення, а також закріплення принципу невідворотності покарання за злочини проти дітей³⁹.

Важливим завданням є відновлення дитячих садків, шкіл та лікарень з урахуванням сучасних стандартів безпеки, інтеграція бомбосховищ та

³⁴ Save the Children International. The Impact of Armed Conflict on Children in Ukraine. Report, 2023. URL: <https://www.savethechildren.net>

³⁵ Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. Ратифікована Постановою Верховної Ради Української РСР від 27.02.1991 р. № 789-XII

³⁶ United Nations Human Rights Council. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. 2024. URL: <https://www.ohchr.org>

³⁷ International Criminal Court (ICC). Situation in Ukraine: ICC Judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. 17 March 2023.

³⁸ Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

³⁹ Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р.

створення мережі центрів психосоціальної підтримки дітей⁴⁰. Післявоєнне відновлення системи правосуддя має відповідати європейським стандартам *child-friendly justice*⁴¹, що передбачає створення спеціалізованих відділів у судах та прокуратурі для розгляду справ за участю дітей, застосування процедур, які мінімізують повторну травматизацію, та забезпечення безоплатної правової допомоги дітям, які постраждали від воєнних злочинів⁴². В рішенні ЄСПЛ у справі *Lawless v. Ireland* (1961)⁴³ встановлено, що навіть у надзвичайних обставинах держава зобов'язана гарантувати базові права людини. Цей принцип слід враховувати в українській практиці щодо дітей у перехідний період.

Ефективне відновлення прав дітей неможливе без міжнародної підтримки. ООН, UNICEF, Міжнародний кримінальний суд, ОБСЄ та ЄС активно залучені до документування злочинів і надання гуманітарної допомоги. Післявоєнна роль міжнародних організацій має трансформуватися у довгострокові партнерські програми, які включають реінтеграцію депортованих дітей, надання грантів на відновлення дитячих закладів та навчання українських фахівців за європейськими стандартами⁴⁴.

Верховний Суд України у постанові від 12.04.2023 у справі № 761/421/23⁴⁵ встановив, що незаконне переміщення дітей із зони бойових дій на тимчасово окуповані території порушує їх конституційні права та потребує кримінальної відповідальності. Крім того, Верховний Суд підкреслив, що недотримання державними органами процедур опіки порушує права дітей на освіту, здоров'я та безпеку. Рішення ЄСПЛ у справах *Lawless v. Ireland* (1961) та *Ocalan v. Turkey* (2005) встановлюють необхідність забезпечення прав неповнолітніх під час збройних конфліктів та їхнього захисту від насильства і примусових переселень⁴⁶. UNICEF у 2023–2024 рр. здійснив моніторинг понад 150 випадків порушень прав дітей на тимчасово окупованих територіях,

⁴⁰ Міністерство соціальної політики України. Програма психологічної підтримки дітей у зоні бойових дій : 2024.

⁴¹ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III / Верховна Рада України.

⁴² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. / Верховна Рада України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

⁴³ European Court of Human Rights. Case of *Lawless v. Ireland* (No. 3), Judgment of 1 July 1961.

⁴⁴ United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). Ukraine Humanitarian Situation Report. 2023.

⁴⁵ Верховний Суд. Постанова від 05.06.2023 у справі № 761/421/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>

⁴⁶ Блажівська О. В. Права дитини в умовах воєнного стану: проблеми реалізації та гарантії захисту. Часопис Київського університету права. 2023. № 2. С. 88–95.

включаючи примусове залучення до військових дій, відбір освітніх матеріалів та насильницьку зміну національної ідентичності.

Аналіз національної та міжнародної судової практики дозволяє зробити такі висновки: необхідність окремої нормативної бази для кримінальної кваліфікації злочинів проти дітей у зоні бойових дій; застосування судовими органами міжнародних стандартів прав дитини при розгляді справ, пов'язаних із війною; моніторинг і фіксація порушень прав дітей як ключовий інструмент захисту та відновлення прав; комплексна система компенсації і відновлення, що включає психосоціальну підтримку, освіту та медичну допомогу⁴⁷.

Міністерство соціальної політики України спільно з органами опіки та піклування створило «Єдину інформаційну систему обліку дітей, які постраждали від війни», що дозволяє оперативно фіксувати випадки порушень прав, переміщення, втрати батьківської опіки та надавати допомогу. Програма «Психологічна підтримка дітей у зоні бойових дій» включає мобільні психологічні групи, онлайн-консультування та навчальні семінари для батьків і опікунів⁴⁸. UNICEF, Save the Children та ОНЧР надають підтримку українським органам шляхом моніторингу, навчання персоналу дитячих закладів та адвокації на міжнародному рівні.

До законодавчих пропозицій належить закріплення обов'язковості дистанційної участі адвоката, впровадження електронного реєстру скарг щодо порушення прав дітей, удосконалення механізму компенсації шкоди, запровадження регулярних моніторингових візитів омбудсмана та розробка стандартизованої системи психосоціальної та освітньої реабілітації дітей⁴⁹. У 2024 р. за підтримки *United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF)* та Міністерства освіти і науки України було створено тимчасові освітні центри для дітей, переміщених із зон активних бойових дій⁵⁰. Їх діяльність спрямована не лише на забезпечення доступу до дистанційної освіти, але й на надання комплексної психологічної підтримки та забезпечення дітей необхідними навчальними матеріалами. У Харківській області відкрито центр соціальної реабілітації для понад 500 дітей, що включав медичну, психологічну та освітню допомогу⁵¹.

⁴⁷ Кравчук В. С. Захист прав дитини у міжнародному праві: сучасні тенденції та виклики. Юридичний науковий журнал. 2022. № 3. С. 55–64.

⁴⁸ Міністерство соціальної політики України. Програма психологічної підтримки дітей у зоні бойових дій: 2024.

⁴⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. / Верховна Рада України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

⁵⁰ Human Rights Watch. Ukraine: Russia's War Crimes Against Children. 2023. URL: <https://www.hrw.org>

⁵¹ United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). Ukraine Humanitarian Situation Report. 2023. URL: <https://www.unicef.org>

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження проблем захисту прав дитини в умовах збройної агресії російської федерації проти України дозволяє зробити низку важливих висновків. Збройний конфлікт суттєво підвищує ризики порушення основоположних прав дітей, включаючи право на життя, здоров'я, освіту, безпечне соціальне та культурне середовище, а також право на збереження національної ідентичності. Війна створює нові загрози, серед яких примусова депортація, насильницька зміна громадянства, залучення дітей до бойових дій, психологічні травми, втрата соціальних зв'язків та руйнування інфраструктури, що забезпечує базові потреби дитини.

Національне законодавство України потребує вдосконалення для ефективного реагування на ці виклики. Необхідно посилити механізми доступу дітей до освіти, медичної допомоги та психосоціальної підтримки, удосконалити кримінально-правові норми щодо захисту дітей під час збройного конфлікту, зокрема окремо виділити склади злочинів проти дітей у воєнний час, посилити відповідальність за депортацію та незаконне усиновлення, а також закріпити принципи невідворотності покарання за злочини проти неповнолітніх.

Міжнародні правові механізми, зокрема Конвенція ООН про права дитини, її Факультативні протоколи, Женевські конвенції та додаткові протоколи 1977 року, Стамбульська конвенція, резолюції Ради Європи та практика Європейського суду з прав людини, залишаються ключовим інструментом гарантування прав неповнолітніх. Проте ефективність їхнього застосування залежить від імплементації у національне законодавство, розвитку інституцій моніторингу порушень, активної співпраці з міжнародними органами (UNICEF, OHCHR, Міжнародний кримінальний суд), а також інтеграції цих стандартів у роботу судової системи та органів опіки.

Комплексні стратегії відновлення прав дітей повинні поєднувати державні ініціативи, діяльність міжнародних організацій, неурядових структур та місцевих громад. Важливим елементом є створення електронних реєстрів постраждалих дітей, розробка та впровадження програм психосоціальної та психологічної реабілітації, відновлення освітньої та медичної інфраструктури з урахуванням сучасних стандартів безпеки, а також забезпечення доступу до культурних та освітніх програм, спрямованих на відновлення національної ідентичності дітей.

Особлива роль належить судовій системі, яка має забезпечувати ефективне притягнення до відповідальності за злочини проти неповнолітніх, відновлення їхніх прав через цивільно-правові механізми та надання психосоціальної підтримки. Запровадження принципів *child-friendly justice*, спеціалізованих судових відділів та процедур, що

мінімізують повторну травматизацію, є критично важливим для захисту дітей у перехідний період.

Національні інституції захисту прав дитини, такі як Офіс Уповноваженого Президента з прав дитини та Дитячий омбудсман при Верховній Раді, відіграють значну роль у моніторингу та публічному реагуванні на порушення прав дітей. Для підвищення ефективності їхньої діяльності необхідно надати їм розширені контрольні та наглядові повноваження, що дозволить не лише констатувати факти порушень, а й впливати на державну політику у сфері захисту прав дітей.

Таким чином, результати дослідження підкреслюють нагальну потребу у вдосконаленні національної правової бази, розвитку інституцій захисту прав дітей, імплементації міжнародних стандартів та створенні комплексної системи підтримки і відновлення прав дітей, постраждалих від війни. Висновки можуть слугувати підґрунтям для подальших наукових робіт, розробки нормативно-правових актів, підвищення ефективності діяльності державних органів та громадських організацій, а також формування довгострокових програм реінтеграції та соціальної підтримки дітей.

АНОТАЦІЯ

У публікації досліджуються проблеми захисту прав дитини в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України, аналізуються міжнародно-правові механізми, національні виклики та шляхи їх подолання. Особлива увага приділяється правовому статусу дитини у збройному конфлікті та ролі міжнародних інструментів, таких як Конвенція ООН про права дитини, її Факультативні протоколи, Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 року, Стамбульська конвенція, а також резолюції Ради Європи. Вивчаються основні положення українського законодавства щодо захисту дітей у воєнний час, включаючи Кримінальний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства», Кримінальний процесуальний кодекс, а також судова практика Верховного Суду і ЄСПЛ щодо порушень прав неповнолітніх.

Проаналізовано проблеми доступу дітей до освіти, медичної допомоги, психологічної та психосоціальної підтримки, захисту від примусових депортацій та насильницьких дій, а також порушення права на безпечне соціальне та культурне середовище. Визначено ключові виклики для національних інституцій, зокрема Офісу Уповноваженого Президента України з прав дитини та Дитячого омбудсмана при Верховній Раді, у забезпеченні моніторингу, контролю та реалізації прав дітей у зонах бойових дій.

Запропоновано заходи щодо посилення захисту прав дітей, включаючи впровадження електронних реєстрів випадків порушень, розвиток програм психологічної та соціальної реабілітації, створення

спеціалізованих центрів підтримки дітей, забезпечення child-friendly justice та координацію між державними органами, міжнародними організаціями та громадськими структурами.

Дослідження базується на комплексному аналізі наукових публікацій, міжнародно-правових та національних нормативно-правових актів, моніторингових звітів міжнародних організацій (UNICEF, OHCHR, Save the Children, Human Rights Watch), а також судових рішень національних і міжнародних інстанцій. Результати можуть бути використані для вдосконалення національного законодавства та правозастосовної практики, розробки стратегій відновлення прав дітей після завершення бойових дій, а також для подальших наукових досліджень у сфері захисту прав дитини.

Література

1. Офіс Генерального прокурора України. Статистика воєнних злочинів проти дітей. 2024. URL: <https://gp.gov.ua> (дата звернення: 25.09.2025).
2. United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). Ukraine Humanitarian Situation Report. 2023. URL: <https://www.unicef.org> (дата звернення: 25.09.2025).
3. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. Ратифікована Постановою Верховної Ради Української РСР від 27.02.1991 р. № 789-XII.
4. Geneva Conventions of 12 August 1949. International Committee of the Red Cross. URL: <https://ihl-databases.icrc.org> (дата звернення: 25.09.2025).
5. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Geneva Convention), 12 August 1949.
6. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р.
7. International Criminal Court (ICC). Situation in Ukraine: ICC Judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. 17 March 2023. URL: <https://www.icc-cpi.int> (дата звернення: 25.09.2025).
8. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Report on Conflict-Related Sexual Violence in Ukraine. 2023. URL: <https://www.ohchr.org> (дата звернення: 25.09.2025).
9. United Nations Human Rights Council. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. 2024. URL: <https://www.ohchr.org> (дата звернення: 25.09.2025).
10. Council of Europe. European Court of Human Rights. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia. Judgment of 25 January 2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення: 25.09.2025).

11. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 25.09.2025).
12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. / Верховна Рада України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
13. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. / Верховна Рада України. 2015. № 28. Ст. 250.
14. Верховний Суд України. Аналіз судової практики у справах про злочини проти дітей. Київ, 2023. 72 с.
15. Верховний Суд. Постанова від 05.06.2023 у справі № 761/421/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 25.09.2025).
16. European Court of Human Rights. Case of Lawless v. Ireland (No. 3), Judgment of 1 July 1961. URL: <https://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення: 25.09.2025).
17. Харитонova О. І., Тітова Н. В. Права дитини у кризових умовах: воєнний досвід України. *Вісник Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2023. Вип. 32. С. 101–112.
18. Кравчук В. С. Захист прав дитини у міжнародному праві: сучасні тенденції та виклики. *Юридичний науковий журнал*. 2022. № 3. С. 55–64.
19. Блажівська О. В. Права дитини в умовах воєнного стану: проблеми реалізації та гарантії захисту. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 88–95.
20. Save the Children International. The Impact of Armed Conflict on Children in Ukraine. Report, 2023. URL: <https://www.savethechildren.net> (дата звернення: 25.09.2025).
21. Human Rights Watch. Ukraine: Russia's War Crimes Against Children. 2023. URL: <https://www.hrw.org> (дата звернення: 25.09.2025).
22. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
23. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Модель «Омбудсман+». URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/voyennij-stan/prava-ditini> (дата звернення: 01.10.2025).
24. Міністерство соціальної політики України. Програма психологічної підтримки дітей у зоні бойових дій : 2024.

Інформація про автора:
Семенюк-Прибатень Анна Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова,
вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000, Україна